

május 2-án indult Erdélybe Wesselényi látogatására (164. l.), holott május 1-én már biztosan úton volt, feleségéhez Vatról (Borsod megye) írt levele tanúbizonysága szerint (L.–B. 377. l.).

Végezetül meg kell állapítanunk tehát, hogy Bertók László könyve aligha fog hozzájárulni a köztudatban élő Vörösmarty-kép pozitív át-

formálásához. S ez az említett objektív akadályokon túl elsősorban annak tulajdonítható, hogy a szerző nem érezte át eléggé a tudománypeszerítéssel járó felelősséget, amely különösen nagy egy gyermekekhez szóló könyv írása esetén.

Szajbely Mihály

VERESS DÁNIEL: SZERETTEM A SÖTÉTET ÉS SZÉLZÚGÁST

Kemény Zsigmond élete és műve. Kismonográfia. Kolozsvár 1977. Dacia K. 206 l. + 24 t.

Az életrajzi monográfia belső ellentmondásokkal terhelt műfaj. Az irodalmi szövegek taglalásában a logikai, az életrajzban az időbeli egymásután irányadó, tehát az egyike az értekező, a másikat viszont az epikai műnemhez sorolhatjuk. Mivel aligha lehetséges áthidalni a kettőt egymástól elválasztó távolságot, szinte nincs életrajzi monográfia, mely csorbítatlanul szerves egységet képezne. Veress Dániel könyve sem mentes a műnemkeverék jellegéből adódó fogyatékoságoktól. Az olvasó mesterkéltnek, nem eléggé indokoltan érzi az átmeneteket; valahányszor megbontódik az időrend, és a történetmondás oksági viszonyait a műértelmezés osztályozó szempontjai váltják fel. A könyv elején például Keménynek a harmincas évek második felében végzett munkásságáról esik szó, majd hirtelen Arany költészete iránt érzett vonzódása említődik. Óhatatlanul felvetődik a kérdés: nem lett volna-e szerencsésebb vagy az életrajz, vagy a műértelmezés törvényeihez igazodni, s akkor elkerülhető lett volna az efféle logikai törés.

Kérdésünk azonban nem jogos, mivel Veress Dániel nem annyira új életrajzi vagy műértelmező kutatások bemutatására, mint inkább az eddigiek összegezésére vállalkozott. Munkája hézagpótló, amennyiben tudomásunk szerint először ad teljes pályaképet Keményről a romániai közönség számára. A szakirodalom kitűnő ismeretéről tanuszkodik. Külön érdeme, hogy kiemeli Tóth Gyula érdemeit Kemény újrafelfedeztetésében, s fölhívja a figyelmet Kosztolányi 1914-ben írt, tehát korai cikkének a jelentőségére. Ez a látásmód igénytelen írás rendkívül éles megfogalmazás. Szerzője nyíltan kimondja, hogy Kemény művészetét meghamisítva dicsőítették. Ma, amikor tisztán látjuk, mennyire kevésbé lehet rányomni Kemény szépprózájára a nemzeti klasszicizmus címkéjét, különösen hasznosnak véljük ezt a figyelmességet.

Veress Dániel a teljesség igényével vonultatja fel a Keményről írt szakmunkákat. Ennek mikéntjében van egy zavaró mozzanat. Könyve lapjain a legkülönbözőbb felfogások békésen megférnek egymás mellett. Az avatlan olvasó azt hiheti, hogy mindazok egyet értenek egymás nézeteivel, akik nyilatkoztak Keményről. Úgy tetszik, az idézett megállapítások mindig kiegészítik egymást, holott sokszor olyan vitának a részeit képezik, amelyben a résztvevők szinte mindent más és más módon ítélnék meg. Egyetlen-egyszer fordul elő, hogy Veress Dániel határozottan ellentmond az általa felhasznált szakmunkának – s ezt keveselljük. Ez a kivétel különben Trócsányi Zsoltnak *A két Wesselényi Miklósról* tett értékítéletére vonatkozik. Veress Dánieltől nehezen lehetne elvitatni az igazságot. Joggal veri el a port a kiváló történészen, amiért nem kellő súllyal vette figyelembe az esztétikai szempontot. Az viszont már helytelenítendő, hogy a szenvedély őt is elvakítja, s eszmetörténeti vonatkozásban ő sem téved kisebbet. Wesselényit a sérelmi ellenzék politikusi közé sorolja (45. l.), holott Trócsányinak Wesselényiről írott könyve óta már vitathatatlan, hogy a nagy erdélyi politikus a háromféle: sérelmi, merkantilista és liberális ellenzék közül e legutóbbit képviselte.

A magyarországi olvasó elsősorban azért találhatja hasznosnak Veress Dániel könyvét, mert közvetíti az újabb erdélyi kutatásnak – így Katona Ádám tanulmányainak – némely eredményét. Ezek a vizsgálódások szinte kizárólag Kemény fiatalkoráról Barla Gyula könyve alapján formált képünkön módosítottak. Talán annak a leszögezése a legfontosabb közülük, hogy Kemény nem hallgathatta Köteles Sámuel előadásait, mivel e bölcselő halála után került az enyedi kollégiumba. Ennek az adaléknak főként az értekező Kemény megítélése szempontjából lehet jelentősége. Ezután már csakis alapos

szövegszerű elemzéssel lehet majd bizonyítani az egyezményes bölcelet hatását Kemény eszmerendszerére.

Veress Dániel helyes kiinduló pontból lát hozzá Kemény értekező munkásságának a felméréséhez. Művelődésszociológiai érdeklődését méltatja, s valóban erre lehet visszavezetni Kemény újságírásának maradandó vonásait. Abban viszont már nem osztozunk a könyv szerzőjével, ahogyan az író bölcséleti s politikai nézeteiről vélekedik. 1842-ben írt egyik cikkéből például ezt idézi: „Hiszen mi egyéb az elmélet, mint a tapasztalás által szabály alá vont gyakorlat? És a gyakorlat más-e mint alkalmazott elmélet?” (43. l.) Hiányoljuk, hogy monográfusa nem rója meg Keményt elmélet és gyakorlat viszonyának leegyszerűsítéséért, holott az idézett mondatok empirista-practicista korlátoltságra engednek következtetni. Általában az a benyomásunk, hogy e könyv alapján az olvasó túlértékelteti Kemény politikai felfogását. Nem szerencsés „realizmusnak” (109. l.) nevezni eszmerendszerét, ha nem számolunk eléggé azzal, hogy erősen vitatható: mi „tény” s mi „ábránd” a történelemben.

A magyarországi irodalomtörténetíráshoz képest két erénye van Veress Dániel munkájának: különös nyomatékkal szerepelnek benne Kemény nyelvi leleményei s a nemzetiségi kérdésre adott válasza. A monográfus meggyőzően ír *A rajongók* szombatias alakjainak jelenéses nyelvéről, s emlékeztet arra, hogy 1849-ben a Békepárt számottevő részben erdélyi politikusokból formálódott. Ez utóbbi megjegyzésével azt sejteti, hogy a nemzetiségi helyzet megítélése nemcsak eszméken, hanem tényleges, mindennapi tapasztalatokon is múlt. Mivel a románok képezték a történelmi Magyarország legszámosabb nemzetiségét, erdélyi politikusaink érthetően nagy fogékonyságot mutattak a nemzetiségi kérdés iránt.

Veress Dániel nem férhetett hozzá Keménynek Magyarországon található leveleihez. Ha végigolvashatta volna őket, megerősödhetett volna abban a hitében, hogy Kemény lényeges változást óhajtott a nemzetiségek és a magyarság viszonyában. Nem ment volna ugyan el annyira messze, mint a szabadságharcnak egy válságos pillanatában Wesselényi – ki hajlandónak látszott lemondani Erdélyről –, de önkormányzatot akart adni a legnagyobb nemzetiségnek. Veress Dániel idézi Falk Miksához írt levelét, melyben Kemény azt állítja, hogy még a magyarság törekvéseivel ellentétes nemzetiségi érdekeknek is kedvezni kell. (Mivel Papp Zsigmond nyomán kénytelen

hivatkozni rá, 1860. okt. 21-inek mondja e levelet, holott Papp tévesen két nappal korábbi keltezésűnek vélte az OSzK-ban található kéziratot.) Falk és Kemény levelezésének ránk maradt részéből világosan kiderül, hogy Kemény saját pártja több tagjával – így Falkkal is – azért tűzött össze, mert náluk jobban tiszteletben tartotta a románság nemzeti szempontjait.

Keményről sokan írtak úgy, hogy kevésbé vették figyelembe az általa írt szövegek műfaji különféleségét, a regényeket a vallomásszerű naplóhoz vagy az értekezésekhez közelítették. Ez a könyv sem mentes a szakirodalomnak ettől a betegségétől: helyenként túl közvetlen kapcsolatot tételez föl az író életrajza és a szépirói művek között. Az *Élet és ábránd*ról például azt olvassuk, hogy benne Kemény szerelmi csalódását „írta ki” (56. l.), Martinuzzi pedig Wesselényivel kerül párhuzamba, holott a XVI. és XIX. századi politikai merőben eltérő lelki alkatú volt, s egészen más korban élt. Veress Dániel kevésbé derít fényt a szépirói művek különös jelenszerűsére. Nemcsak a közvetlen életrajzi vonatkozások túlbecsülését vonja ez maga után, hanem azt is, hogy a könyv szerzője nem szakít Kemény regényeinek hagyományos felosztásával. Társadalmi s történelmi regényeket különböztet meg, s Németh László és Barta János nyomán csakis az utóbbiakat könyvelvi el művészi sikerként. Nem foglalkozik bővebben a romantikával; „kovász szerepet” (18. l.) tulajdonít neki, s nem méri meg, önmagában mennyit is nyom a latban. Már az *Élet és ábránd* tárgyalásakor azt állítja, hogy Kemény regényeiből „számúzi a romantikát” (59. l.). A romantika-ellenes alapállás okozza, hogy Veress Dániel nem mutat érzékenységet a *Ködképek* talányossá bonyolított romantikus szerkezete iránt.

Az elbeszélő művek taglalásában az önállóságot hiányoljuk. A *Gyulai Pál* méltatásakor a szerző némely elődei nyomán azt állítja, hogy ebben a regényben a bűn túlhajtott erény. Két dologra emlékeztetnénk. Egyrészt arra, hogy Gyulai Pál Sennot pusztán azért öleti meg, mert látni kívánja, vajon az olasz színtársulat szervezője mennyire fontos szerepet tölt be a Báthory Boldizsárt támogató politikai cselzővényben. A címszereplő számára pusztá eszköz a másik ember, s ez a regény világképe szerint alapvető jellemhiba. A „bűneink nagy része túlhajtott erény” mondat Villemont Florestantól származik. Egy regényalak kijelentése semmiképpen nem esik okvetlenül egybe a mű tanulságával. Florestan a *Ködképek* X. fejezetében a fele-

ségéhez intézi az idézett szavakat. Egyértelműen önmagát szeretné igazolni velük. Azt akarná feledtetni, hogy egykor ő küldte maga helyett szolgáját abba a hálószubába, hol a felesége tartózkodott, tehát ő felelős azért, hogy neje öntudatlanul hűtlenségbe esett. Végeredményben a *Gyulai Pál* és a *Ködképek* egyazon következtetésre jogosítja fel az olvasót: félreértés képezte alapját annak a föltevésnek, hogy Kemény túlhajtott erénnyel azonosítja a bűnt.

Azért szükséges leszámolni e tétellel, mivel Kemény világgképének a félreértéséhez vezet. A *Ködképek* nem „a túlzásba vitt jószándék bukásáról” (129. l.) írt példázatot, hiszen Jenő Eduárd rémuralma esetében nincs értelme jószándékról beszélni. Sem Turgovics, sem Laczkó István nem „akarata ellenére válik árulóvá” (161. l.), az előbbi csak a maga kicsiny érdekei fűtik, s végtelenül túlértékeli magát, az utóbbi szerfölött gyáva. Nem állíthatjuk, hogy Kemény szerint „az apróka tévedés, a pusztá botlás aránytalan és kiszámíthatatlan következményekkel jár” (161. l.). Kemény általában nem kicsiny ballépésekre, hanem alapvető emberi fogyatékoságokra vezet vissza a katasztrófát: Gyulai nem érzi, hogy az ártatlan ember halálát semmiféle magasabb politikai megfontolás nem igazolhatja; Jenő Eduárd gépnek tekinti az embert. Egyedül Kassai Elemér kivétel: ő viszont semmiféle vétékben nem marasztalható el. Halála teljesen indokolatlan. A *rajongókban*, de csakis ebben az egy művében, Kemény a létezés tragikumát ábrázolja.

Egy-egy regény jellemzésekor Veress Dániel a kutatást előre vivő ötletekkel szolgál. Így például párhuzamot von Gyulai és Sennoné sorsa között. Mindkettő hozzájuk képest értelmileg kevésbé fejlett személyiségnek – Báthory Zsigmondnak, illetve Sennonak – szolgáltatja ki magát, s ez idézi elő romlásukat. Az efféle találó megjegyzések azonban nem pótolják a regények elemzését. Veress Dániel alig kerít sort a szépírói szöveg behatóbb értelmezésére. Könyve nyelvét tekintve ezt természetesnek vehetjük. Az alanyi, vallomások hangnem aligha fért volna meg a tárgyszerű műértelmezés szellemével. Egy hiányérzetünket mégis szóra tennénk. A „tartalom-elmondás” hátrányait fölőlesleges pedzenni. Csak

MEZEI JÓZSEF: MADÁCH

Bp. 1977. Magvető K. 456 l. (Elvek és utak)

Egy olyan műről, mint *Az ember tragédiája*, amelyről csaknem mindent és mindennek az ellenkezőjét is elmondták már (I. Kántor Lajos:

azért idézzük fel őket, mivel a „tartalom-elmondó” hagyománynak a kísértése kárhozzáttható néhány félreértelmezésért. *A szív örvényei* méltatásában azt olvassuk, hogy Szeredy Anselm házasságot köt Mery Agathával (121. l.), holott a szöveg végszavai még nem tesznek említést ilyen eseményről. *A Férj és nőben* szereplő Zörény Iduna a „gőgös, önző, túlfűtötten érzi, nagyvilági” megjelölést kapja (127. l.), noha sokkal összetettebb jellem, belső ellentmondások gyötrik. A korszerű regényelméleti fogalmak hiánya legjobban a *Zord idő* tárgyalásánál vezet torzításhoz. A szerző figyelmen kívül hagyja az időszerkezetet, amidőn így ír: „A *Zord idő* cselekménye 1541 májusában kezdődik, és még ugyanannak az évnek őszutóján be is fejeződik” (174. l.). Az első fejezet eseménysora valóban 1541-ben játszódik, az utolsóé viszont 1551-ben, s a visszatekintések – például Komjáti Elemér vagy Barnabás gyerekkorára – e tíz évnél is hosszabb időszakaszra tágitják a történetet. Mivel Veress Dániel nem tér ki az elbeszélő nézőpont és hangnem jelentőségére, könyve alapján az olvasó kevésbé alkothat fogalmat magának arról, miben különbözik Kemény jellemalkotása Jókaiétól. Komjáti Elemér és Barnabás „a felnagyított jószág” és „a zabolázhatatlan gonoszság” képviselőjének nevezetük. Elsikkad az a tény, hogy Elemér nem tartja meg szavát, nem váltja ki Barnabást a török fogságból. Nem derül fény arra, hogy Kemény mélyen kételkedő alkat, s a világot nem bibliai egyszerűséggel mennyországra és pokolra osztja, nem ismer feltétlen jót s rosszat, minden értékkel szemben gyanakvós fogja el.

Tagadhatatlan, hogy bármiféle szöveg-értelmezés szükségképpen leegyszerűsít, következképpen torzít. Veress Dániel könyvének elolvasása után mégis úgy gondoljuk: Kemény szép-prózai műveinek megítélésében gyakran fordul elő olyan félreértelmezés, amely arra vezethető vissza, hogy kevésbé tudjuk emlékezetünkben tartani a szöveget. Szükség lenne a szövegek alaposabb elemzésére. A kutatások olyan szakaszhoz érkeztek, amikor a különféle magyarázatoknak már egyaránt a szövegekre kell hivatkozniuk bizonyítékként.

Szegedy-Maszák Mihály

Százéves harc Az ember tragédiájáért Bp. 1966.), nehéz vállalkozás monográfiát írni. Igaz, Mezei József a *Tragédia* elemzésénél többre törekszik,